

Nekrologi

PROF. DR JAN CZEKANOWSKI (1882—1965)

W dniu 20 lipca 1965 r. zmarł w Szczecinie prof. dr Jan Czekanowski, nestor antropologii polskiej, członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk, przewodniczący Komitetu Antropologicznego PAN, b. kierownik Katedry Antropologii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, b. profesor Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie, doktor *honoris causa* uniwersytetów we Wrocławiu i w Poznaniu, twórca polskiej szkoły antropologicznej, wybitny specjalista w dziedzinie antropologii, etnografii, słowianoznawstwa, b. prezes Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, honorowy członek wielu międzynarodowych zrzeszeń i organizacji naukowych, członek szeregu naukowych towarzystw krajowych i zagranicznych, wieloletni członek Instytutu Zachodniego i Kuratorium IZ, odznaczony Orderem Sztandaru Pracy I klasy oraz licznymi orderami i odznaczeniami polskimi i zagranicznymi.

Osoba prof. J. Czekanowskiego związana jest najsilniej z antropologią polską, a zwłaszcza z tym jej kierunkiem, który na światowym forum naukowym zyskał określenie „polskiej szkoły antropologicznej”. Jako naukowiec prof. J. Czekanowski łączył w sobie wielki talent i pasję badawczą z umiejętnością przeprowadzania twórczej syntezy. Tak więc przewędrował On jako młody badacz Afrykę, zdobywając w swych wyprawach bezcenne materiały źródłowe, a jednocześnie był autorem nowoczesnych metod analizy materiałów badawczych oraz twórcą syntetycznych prac zawierających oryginalne i nowatorskie koncepcje naukowe. O nowoczesności metod opracowanych przez prof. dr J. Czekanowskiego już we wczesnym okresie Jego działalności naukowej świadczy fakt, iż wiele lat przed zastosowaniem ogólnie dziś przyjętych metod analizy matematycznej z wykorzystaniem ogromnego aparatu technicznego, Uczony dążył do stworzenia „antropologii zmatematyzowanej” opartej na zasadzie statystyki matematycznej. Stanowiło to prawdziwy przełom w metodyce tej nauki i dało początek tzw. „polskiej szkole antropologicznej”.

Prof. J. Czekanowski wyróżniał się jednak niezwykłą rozległością zainteresowań naukowych, ogarniających szereg dziedzin wiedzy: od antropologii i etnografii przez historię i słowianoznawstwo do matematyki i biologii. Jego dorobek w każdej z nich czyni Uczonemu wybitnym specjalistą wielu dyscyplin naukowych. W pracach prof. Czekanowskiego, liczących ogółem 300 pozycji (ok. 700 arkuszy wyd.), zawarty został ogrom wiedzy. W ubiegłym roku Profesor obchodził jubileusz 60-lecia pracy naukowej. Jubilatowi złożono w darze księgę pamiątkową, której autorami są wybitni przedstawiciele polskiego życia naukowego: antropologowie, etnografowie, słowianoznawcy i in. Prof. A. Wanke napisał w szkicu poświęconym sylwetce naukowej prof. Czekanowskiego, włączonym do księgi, iż był on uczniem, „którego kilka rozmaitych dyscyplin naukowych uważa za swego, każda jako specjalistę”. Łącząc harmonijnie twórczość naukową z dydak-

tyką prof. Czekanowski stał się również wybitnym pedagogiem, nauczycielem dwóch pokoleń badaczy polskich.

Prof. dr Jan Czekanowski urodził się 6 X 1882 r. w Gluchowie w powiecie grójeckim. Studiował w Zurychu w latach 1902—1906, będąc słuchaczem wykładów: antropologii — R. Martina, anatomii — G. Rugego, matematyki — H. Burghardta. Pierwszą pracę naukową z dziedziny antropologii opublikował mając 22 lata, zwracając już wówczas na siebie uwagę uczonych szwajcarskich i niemieckich. W r. 1906, po uzyskaniu doktoratu, objął asystenturę w *Königliches Museum für Völkerkunde* w Berlinie na Wydziale Afryki i Oceanii u prof. F. Luschana. W 1907 r. wysłany został z ekspedycją naukową księcia Adolfa Meklemburskiego do Afryki w rejon międzyrzecza Nilu i Konga. Po powrocie z Afryki Czekanowski zajął się początkowo opracowaniem zgromadzonych w czasie wyprawy materiałów, później zaś zagadnieniami metodologii badań antropologicznych i etnograficznych. Powstaje wówczas jedno z najszerzej znanych dzieł Czekanowskiego, trwała pozycja światowej literatury afrykanistycznej, pt. *Forschungen im Nil-Kongo-Zwischengebiet* (Lipsk 1911—1927). Po krótkim pobycie w Berlinie Uczony przenosi się do Petersburga, gdzie pełni funkcje kustosa działu afrykanistycznego Muzeum Antropologii i Etnografii przy Petersburskiej Akademii Nauk. W 1913 r. wraca do Polski i obejmuje kierownictwo Katedry i Zakładu Antropologii i Etnografii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie pracuje do 1941 r. Jest to drugi okres działalności naukowej Czekanowskiego, który dotąd zajmował się zagadnieniami metodycznymi antropologii i etnologii oraz problemami afrykanistyki. Okres lwowski wypełniają przede wszystkim prace nad zagadnieniami antropologii Polski, które to badania stworzyły podstawy polskiej antropologii teoretycznej. Nurtem badawczym ściśle związanym z antropologią, a szczególnie wyeksponowanym w dziełach prof. Czekanowskiego tego okresu, są Jego rozważania nad zagadnieniem pochodzenia Słowian. Najważniejszymi pracami z tego zakresu są dwie pomnikowe rozprawy: *Wstęp do historii Słowian* (I wydanie 1927) i *Zarys antropologii Polski* (1930). W okresie wzmoczonej propagandy hitlerowskiej, szerzącej pseudonaukowe teorie rasistowskie, prof. Czekanowski wystąpił z argumentami przeciwstawiającymi się tezom niemieckim w znanej nie tylko w kręgu naukowców, ale i wśród szerokich mas czytelniczych, książce pt. *Człowiek w czasie i przestrzeni* (1939).

Po II wojnie światowej prof. Czekanowski objął przejściowo Katedrę Antropologii i Etnografii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, a następnie (w latach 1946—1960) sprawował funkcje kierownika Katedry Antropologii na Uniwersytecie w Poznaniu. W latach powojennych Uczony kontynuuje prace zapoczątkowane przed 50 laty, a dotyczące problematyki Słowiańszczyzny. Ideą przewodnią badań prof. Czekanowskiego w tym zakresie stała się obrona tezy o autochtonicznym pochodzeniu Słowian oraz walka z twierdzeniem o przybyciu Słowian z Azji lub Europy południowej jako grupy już etnicznie ukształtowanej.

Starcie się tych dwóch poglądów nabrało na przełomie XIX i XX w. wymowy politycznej. Uczeni niemieccy: archeolodzy, historycy i filologowie zaczęli głosić twierdzenia o przybyciu Słowian ze wschodu na tereny zajmowane co najmniej do linii Wisły przez plemiona germańskie, naukowcy słowiańscy natomiast wystąpili z tezą tzw. autochtoniczną, doszukującą się chwilami wręcz przesadnie siedzib Słowian na terenie całych niemal Niemiec.

W początkach lat dwudziestych włączył się do dyskusji o pochodzeniu i प्राo-czyźnie Słowian prof. Czekanowski, który wysunął szereg argumentów antropologicznych i etnograficznych wspierających bronioną przez J. Kostrzewskiego tezę o autochtonicznym pochodzeniu Słowian. W następnych latach Czekanowski, pogłębiając badania nad tym zagadnieniem, rozbudował swe twierdzenia ujmując

je w zakrojonym na szeroką skalę dziele pt. *Wstęp do historii Słowian. Perspektywy historyczne, antropologiczne, archeologiczne i językoznawcze*. Książka ta otworzyła nowy okres badań nad problemem pochodzenia Słowian, inspirowana z jednej strony zwolenników autochtonizmu do dalszych wysiłków nad podbudowaniem swych twierdzeń oraz wywołując żywą reakcję przeciwników tego poglądu — z drugiej. Spośród innych prac, w których Czekanowski rozwijał swoje teorie wymienić należy np. rozprawę językoznawczą pt. *Różnicowanie się dialektów prasłowiańskich w świetle kryterium ilościowego* (*Sborník prací I Sjezdu Slovanských Filologů*, t. II, Praha 1931) oraz etnograficzną *Lud polski w dorzeczu Wisły* („Ziemia” 1927). Poglądy Uczzonego ujęte przede wszystkim we *Wstępie do historii Słowian*, a uzupełnione w dalszych studiach, stały się podstawą rozpoczętych po II wojnie światowej prac nad problemem pochodzenia i praojczyzny Słowian. W okresie tym, upamiętnionym studiami archeologicznymi J. Kostrzewskiego i językoznawczymi T. Lehra-Splawińskiego (*O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*. Instytut Zachodni, Poznań 1946), prof. Czekanowski wystąpił z rozprawą pt. *Polska synteza sławistyczna w perspektywie ilościowej* („Rozprawy Wydz. Hist.-Filoz. PAU”. Kraków 1947) oraz książką o charakterze popularnonaukowym *Polska-Słowiańszczyzna. Perspektywy antropologiczne* (Warszawa 1948).

W 1957 r. Uczony wydał po raz drugi uzupełnioną i poprawioną edycję *Wstępu do historii Słowian*. Autor uwzględnił tu szereg nowych odkryć i materiałów dostarczonych przez archeologię, historię, językoznawstwo i antropologię. Przeprowadził też konsekwentnie autochtoniczną teorię dotyczącą siedzib i pochodzenia Słowian. Jest to nie tylko podsumowanie wyników dotychczasowej dyskusji naukowej, ale i pełne ujęcie nowatorskiej teorii autochtonizmu Słowian w dorzeczu Odry i Wisły.

Słowianoznawcza działalność prof. J. Czekanowskiego, tak ściśle wiążąca się z badaniami prowadzonymi w Instytucie Zachodnim, zwłaszcza w pierwszym powojennym okresie działalności IZ spowodowała, iż Uczony pozostawał przez długie lata w bliskim kontakcie z Instytutem, włączając się czynnie w program jego prac. Członkiem Instytutu Zachodniego pozostawał Profesor prawie od początków działalności IZ, zaś członkiem jego Kuratorium od 1951 r. aż do 1964 r. Poza wydaniem w Instytucie Zachodnim, jako 21. pozycji serii *Prace Instytutu Zachodniego*, swego pomnikowego dzieła *Wstęp do historii Słowian*, prof. Czekanowski opublikował kilka artykułów w „Przeglądzie Zachodnim”. I tak np. w nrze 12/1946 ukazała się Jego rozprawa pt. *Prazasiedlenie dorzeczy Odry i Wisły w świetle badań antropologicznych*. Autor zajął się tu zagadnieniem występowania na terenie dorzeczca Odry i Wisły ludności rasy nordycznej, co stanowi — według Autora — argument za autochtonicznym pochodzeniem Słowian zachodnich. Prof. Czekanowski zwrócił też uwagę na fakt, iż charakterystyczną cechą obszarów dorzeczca Odry i Wisły jest ich „ściśle zespolenie w zakresie struktury antropologicznej ludności tu zamieszkującej”. W 1951 r., w nrze 5/6 „Przeglądu Zachodniego”, zamieścił prof. Czekanowski studium pt. *Przyczynki antropologiczne do zagadnienia stosunków słowiańsko-germańskich*. W artykule tym autor przeprowadził analizę materiału kranologicznego z obszarów Polski przy pomocy nowoczesnych metod statystycznych. W nrze 1/2 1949 „PZ” Uczony opublikował artykuł pt. *Wojna a przyrost ludności*, w którym rozważał zagadnienia współczesnej demografii, a zwłaszcza przyrostu naturalnego w Europie po II wojnie światowej.

Wszechstronny dorobek, wnoszący wielki wkład do nauki światowej, zapewnia prof. Czekanowskiemu trwałą pozycję w historii nauki naszego stulecia. Jego trud oceniony został przez współczesnych, co znalazło wyraz w wielu odznaczeniach, orderach krajowych i zagranicznych, w honorowym członkostwie wielu organizacji i stowarzyszeń. W uznaniu Jego zasług dla Instytutu Zachodniego Walne

Zebranie Członków IZ w dniu 27 III 1965 r. jednogłośnie nadało Mu godność Honorowego Członka Instytutu Zachodniego.

Należał do nauki polskiej w najpełniejszym tego słowa znaczeniu, będąc jednym z jej czołowych reprezentantów, swym trudem przyczynił jej sukcesów i sławy. Jego śmierć okryła żałobą polski świat nauki.

Tadeusz Seweryn Wróblewski